

HET WONDER VAN SINT-MAARTEN

UTRECHT
EEN GELUKKIGE STAD

ONDER REDACTIE VAN
ELS ROSE

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van: Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek NWO, Elise Mathilde Fonds, Stichting Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, Stichting Sormani Fonds, Van Baaren Stichting, K.F. Hein Fonds, Stichting Het Nuyensfonds, Stichting Zonneweelde, Fentener van Vlissingen Fonds, Carel Nengerman Fonds, Stichting Professor van Winter Fonds, Mien van 't Sant Fonds, Mr. Paul de Gruyter Fonds, Provincie Utrecht.

Afbeelding omslag: Bamberg, Staatsbibliothek Misc. Lit. 1 (zie p. 11) en Sint Maarten Parade. Foto Sanne Sprenger (zie p. 174)

Ontwerp omslag en binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6372 276 6
e-ISBN 978 90 4855 444 7
DOI 10.5117/9789463722766
NUR 693 | 704

© E. Rose / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

INHOUDSOPGAVE

Dankwoord	7
Inleiding: <i>Gelukkige stad!</i> <i>Els Rose</i>	8
DEEL 1 ÚTRECHT, RADBOUD EN SINT-MAARTEN	19
1 Sint-Maarten, 'een tweede muur in moeilijke tijden' <i>Els Rose</i>	20
2 Radboud van Utrecht, <i>Het wonder van Sint-Maarten</i> <i>Vertaling en toelichting Els Rose</i>	44
3 Stad zonder muren: burgerschapslessen in Radbouds <i>Wonder van Sint-Maarten</i> <i>Els Rose</i>	78
DEEL 2 EEN GELUKKIGE STAD IN TEKST EN MUZIEK	105
4 <i>Felicior et sanctor:</i> Utrecht herbouwd in de tiende eeuw <i>Megan Welton</i>	106
5 Radbouds retoriek in tekst en muziek <i>Leo Lousberg</i>	124
6 Radboud gezongen. De dynamiek van de uitvoeringspraktijk <i>Anthony Zielhorst en Leo Lousberg</i>	150

HET WONDER VAN SINT-MAARTEN

DEEL 3 NIEUWE SINT-MAARTENSTRADITIES 173

- 7 Een 'telkens nieuwe' Maarten: Sint-Maartenstradities in de eenentwintigste eeuw 174

Els Rose

- 8 Op stap met een heilige in een seculiere stad: godsdienstsociologische reflecties 196

Kees de Groot

Ooggetuige De Ronde van Sint Maarten 1 *Anne-Marie van der Veer* 200

Ooggetuige De Ronde van Sint Maarten 2 *Lucas Kujjl* 204

Ooggetuige De Ronde van Sint Maarten 3 *Anne Loo* 212

Ooggetuige De Ronde van Sint Maarten 4 *Lobke Machiela* 216

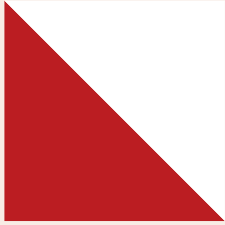
SINT-MAARTEN IN BEELD

Afbeeldingen met bijschriften door het boek heen

Martine Meuwese

Bibliografie 222

Auteursbiografieën 237

DANKWOORD

ELS ROSE

De stad Utrecht viert in 2022 dat zij negenhonderd jaar geleden stadsrechten verwierf. Met dit boek, dat voortkomt uit het universitaire onderzoeksproject *Citizenship discourses in the early Middle Ages* (NWO-VICI, 2017-2023), vieren we de stadsverjaardag mee. In het vroegmiddeleeuwse denken over burgerschap is de stedelijke patroonheilige een bijzondere ‘medeburger’, die voor verbinding zorgt in de stad en de stedelingen een eigen identiteit geeft. Met alle veranderingen die de eerbiedwaardig oude stad Utrecht onderging, bleef en blijft haar speciale medeburger en schutspatroun Sint-Maarten een rol van betekenis spelen – dat is ‘een wonder van Sint-Maarten’.

De individuen en instanties die met hun eigen expertise en inzet bijdroegen aan de totstandkoming van dit boek komt veel dank toe, in de eerste plaats de auteurs die in de inhoudsopgave zijn genoemd. Daarnaast verrijkten Eugène van Erven, Paul Feld en Rien Sprenger het boek als gespreksgenoten over de Sint Maarten Parade, en de studenten als ooggetuigen van De Ronde van Sint Maarten. Vele musea en bibliotheken stelden afbeeldingen uit hun collecties beschikbaar. Bart Jaski begeleidde in het bijzonder de bijdragen vanuit de Universiteitsbibliotheek Utrecht en Erik Goosmann bracht met zijn geografische kaarten de wereld van vroegmiddeleeuws Utrecht in beeld. Lucas Helder, Teun van Dijk en Anne Sieberichs ondersteunden het onderzoek dat aan het boek voorafging. Jackie Burema, Sterre van ’t Ent, Hanna Muller, Irini Verbeeck en Marloes Zeefat waren als samenstellers van de bijbehorende tentoonstelling *De gelukkige stad* de eerste kritische lezers van het manuscript. Vanuit Amsterdam University Press werd de productie en vormgeving van het boek verzorgd en begeleid door Anja van Leusden, Margreet van de Burgt en Chantal Nicolaes. Maaike Wijnen stond garant voor het verwerven van de voorin genoemde fondsen, die het boek met hun financiële bijdrage hebben gesteund.

89

SERMO GREGORII DE TRANSLATIONE
SANCTI MARTINI

PERPETUUS
EST
ENIM
ETIAM

illud miserere lec
tioni qualiter

sancti eius corpusculum in locum ubi nunc ad
oratur fuerit angelo annuntiante translatum.
Anno sexagesimo quarto post transitum glorio
si domini martini beatus perpetuus tironice
sedis cathedram sortitus est dignitatis. adeptusque
hunc apicem cum magno uotoꝝ consensu fun
damenta templi ampliora quam fuerant super
beata membra locare disposuit. Quod sagaci in
sistens studio. mirifico mancipauit effectui.
De qua fabrica multum quod loqueremur

Na de dood van Sint-Maarten in Candes brengen zijn leerlingen het lichaam terug naar Tours. Daar wordt het met eerbied ontvangen en op 11 november begraven. *Sermo Gregorii in translatione sancti Martini*. Martinellus, Utrecht? 1175-1200. Utrecht, Universiteitsbibliotheek, HS 124. Foto: Universiteitsbibliotheek Utrecht.

INLEIDING: *GELUKKIGE STAD!*

ELS ROSE

I ÚTRECHT VIERT FEEST

In 2022 is het voor de stad Utrecht 900 jaar geleden dat zij stadsrechten verwierf. De stadsverjaardag wordt gevierd als het feest van 'een stad zonder muren'.¹ Met dit motto brengt Utrecht essentiële waarden van gelukkig stedelijk samenleven anno 2022 tot uitdrukking. Een stad met open grenzen, waar sinds 2020 ecologische oevers rond een vrolijk stromende singel de vangrails van een 70-kilometerweg uit de jaren 1970 vervangen. Een stad die openstaat voor wie er geboren en er gemigreerd is. Een stad die openstaat naar de toekomst.

Bij een keuze voor deze thematiek is het belangrijk om ook naar het verleden van een stadsgemeenschap te kijken. Hoe is Utrecht geworden wat zij in 2022 is en in de komende decennia wil zijn? Wat voor idealen hielden de stad gaande in haar 900-jarig bestaan? Welke problemen belemmerden haar? En wat ging er vooraf aan dat magische jaar 1122, aan het verkrijgen van op middeleeuwse leest geschoeide stadsrechten? Wat nam de stad mee uit haar toen al bijna 1100-jarig bestaan?

Wat geluk voor een stad behelst en hoe een stad reageert op crisis die duurzaam stedelijk samenleven bedreigt, wordt in verschillende tijden en omstandigheden op telkens verschillende manieren ingevuld. *Het wonder van Sint-Maarten* vertelt het verhaal van de stad Utrecht en Sint-Maarten († 397). Vanaf de vroege middeleeuwen tot op de dag van vandaag inspireert deze heilige als stedelijke schutspatroon mensen met verschillende achtergronden ertoe om te bouwen aan een gelukkige stad. Het boek vertelt dit verhaal niet op chronologische wijze, maar presenteert een 'tweelুক', door twee perioden naast elkaar te zetten waarin het welzijn, het 'geluk'

¹ www.ontdek-utrecht.nl/900jaar/, geraadpleegd 9 november 2021.

HET WONDER VAN SINT-MAARTEN

van de stad nadrukkelijk wordt verbonden met de figuur van Sint-Maarten. Het eerste luik brengt de middeleeuwse bisschop Radboud van Utrecht (899/900-917) in beeld en de krachtige nieuwe impuls die hij aan de al bestaande Sint-Maartensverering in de Lage Landen gaf. In zijn tijd verkeerde de stad Utrecht in zwaar weer, vanwege militaire onrust en politieke schermutselingen. Utrecht, toen nog *Traiectum*, was in de tijd van Radboud geen plek waar het goed toeven was. Radboud zelf woonde dan ook niet in de bisschoppelijke burcht op de oude grenzen van het Romeinse Rijk, maar verder landinwaarts, in Deventer, zoals we zullen zien. In deze benarde tijden wijst Radboud zijn stadsgenoten op Sint-Maarten als een verbindende kracht die het leven in een stad weer gelukkig kan maken. Het tweede luik geeft zicht op nieuwe Sint-Maartenstradities, die in de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw tot ontwikkeling zijn gekomen. Zowel in het Franse Tours als in de stad Utrecht staat de oude patroonheilige in een nieuwe belangstelling. Middeleeuwse gebruiken en tradities worden omgevormd en krijgen, samen met nieuwe wijzen van herdenken, betekenis in de stad van vandaag.

2 GELUKKIGE STAD

10

De notie van een 'gelukkige stad' die in dit boek centraal staat, komt niet zomaar uit de lucht vallen. Een van de hoofdpersonen van ons verhaal, bisschop Radboud van Utrecht, gebruikte dit kwaliteitsstempel voor steden – Tours, Utrecht zelf – die in zijn tijd de gedachtenis van Sint-Maarten in ere hielden. Radboud vertelt voor zijn Utrechtse kanunniken en parochianen in zijn *Wonderverhaal van Sint-Maarten* hoe de stad Tours in het jaar 903 door de wonderbaarlijke tussenkomst van Sint-Maartensreliken van een Vikingenaanval wordt gered. Hij stelt daarmee de stad Tours ten voorbeeld aan zijn eigen stad en diocees. 'Gelukkig de stad', in Radbouds woorden, 'die de relieken van zo'n grote heilige als een kleinood omarmt! Lofwaardig de stadsgemeenschap, waarin zulke rijkdommen worden gekoesterd!'² Hiermee danken wij aan Radboud de titel en de thematiek van ons boek en gaan wij, door Radboud geïnspireerd, op zoek naar wat geluk voor Utrecht betekent, vandaag de dag en in samenhang met het verleden. Ook gaan we op zoek naar die stadsgemeenschap, die *civitas*. Wie behoorden daartoe in Radbouds tijd? En hoe ziet die gemeenschap er anno 2022 uit als we haar bezien vanuit het perspectief van oude en nieuwe Sint-Maartenstradities?

In Radbouds *Wonderverhaal van Sint-Maarten* valt een opmerkelijk licht op de samenstelling van de *civitas*, de mensen die deel uitmaken van de stadsgemeenschap. In eerste – en misschien ook wel laatste – instantie spreekt Radboud vooral de geestelijken aan met zijn verhaal. Hij

² Zie voor tekst en vertaling hoofdstuk 2.

▲
Sint-Maarten is hier niet te paard weergegeven (dat wordt ook niet genoemd in zijn heiligenleven) maar is op gelijke hoogte afgebeeld als de bedelaar. Zijn barmhartigheid wordt benadrukt door de combinatie met het visioen waarin Christus verschijnt met het deel van de mantel dat Sint-Maarten aan de bedelaar gaf. *Sacramentarium*, Fulda, begin elfde eeuw. Bamberg, Staatsbibliothek, Msc.Lit.1, f. 170r. Foto: Staatsbibliothek Bamberg.

HET WONDER VAN SINT-MAARTEN

spreekt zijn publiek steevast aan met het Latijnse woord *fratres*, maar dat zegt nog niet zoveel. *Fratres* betekent in principe '(mede)broeders', maar wordt al vanaf de vroegchristelijke overlevering in de context van preken of teksten voor de kerkelijke eredienst gebruikt als een inclusieve term die alle aanwezigen in de kerk, dus mannen én vrouwen, leken én geestelijken, omvat.³ Dat Radboud vooral de kanunniken, die in de kathedraal de eredienst verzorgden, wil aanspreken als zijn medebroeders, wordt eerder duidelijk uit de geleerde toon die hij vaak aanslaat, uit de boekenwijsheid die hij in zijn tekst verwerkt. Toch heeft hij met zijn *Wonderverhaal* de hele stad op het oog, niet alleen om bij te dragen aan het welzijn van geestelijken én burgers, maar ook om te benadrukken dat Sint-Maarten de loyaliteit en het vertrouwen (*fides*) van *alle* inwoners van de stad nodig heeft om wonderen van bescherming te kunnen verrichten.

Als we het *Wonderverhaal* goed lezen, dan zien we dat dit verhaal, weliswaar een heldendicht met het nodige wapengekletter, slechts aan de oppervlakte een strijd blijkt tussen geharnaste hoofdpersonen – de oprukkende Vikingen enerzijds en de militaire helden van Tours anderzijds. Uiteindelijk zijn het niet de strijders op de muren die het wonder teweegbrengen. Het vertrouwen van de burgers dat hun heilige hen te hulp zal komen als zij daarom vragen, zorgt uiteindelijk voor de wending ten goede in het verhaal. Niet de strijders op de muren, maar de geestelijken en vooral de burgers van de stad nemen in dit vertrouwen het voortouw. Uit hun wanhoop wordt het idee geboren om de relieken van de heilige in de strijd te werpen. In optocht gaan zij naar de basiliek die deze kostbaarheden herbergt: 'een leger van weerlozen' in Radbouds woorden. Het gebed dat de burgers uitspreken, wordt ingezet door weeklagende oudjes, huilende kinderen en jammerende vrouwen. In een stad die op het punt staat gebrandschat te worden hebben zulke krachteloze burgers normaal gesproken het nakijken. Dit is althans de ervaring van de Europese kustlanden in hun decennialange confrontaties met 'de Noormannen'. Deze ervaring zien we uitgebeeld in het elfde-eeuwse tapijt van Bayeux – een scène die de invloed van politieke strijd op het alledaagse leven van de bewoners van zo'n strijdtoneel op aangrijpende wijze laat zien. Op weg naar de slag om Hastings, die in 1066 van beslissende invloed was op de samenleving van Engeland, staat een woonhuis de oprukkende soldaten van Willem de Veroveraar (de nazaat van Noormannen) in de weg. Het wordt zonder pardon in brand gestoken. De bewoners – een vrouw, haar kind – vluchten weg van huis en haard. Hun machteloosheid wordt pijnlijk duidelijk naar voren gebracht doordat de soldaten minstens een derde keer groter zijn afgebeeld dan de vrouw,

12

3 Filippov, I. 'Legal frameworks in the sermons of Caesarius of Arles'. In: *Medieval sermon studies* 58 (2014), p. 65-83; Rose, E. 'Reconfiguring civic identity and civic participation in a Christianizing world: the case of sixth-century Arles'. In: *Civic identity and civic participation in late Antiquity and the early Middle Ages*. Red. C. Brélaz en E. Rose. Turnhout: Brepols, 2021, p. 271-294; p. 287-288.

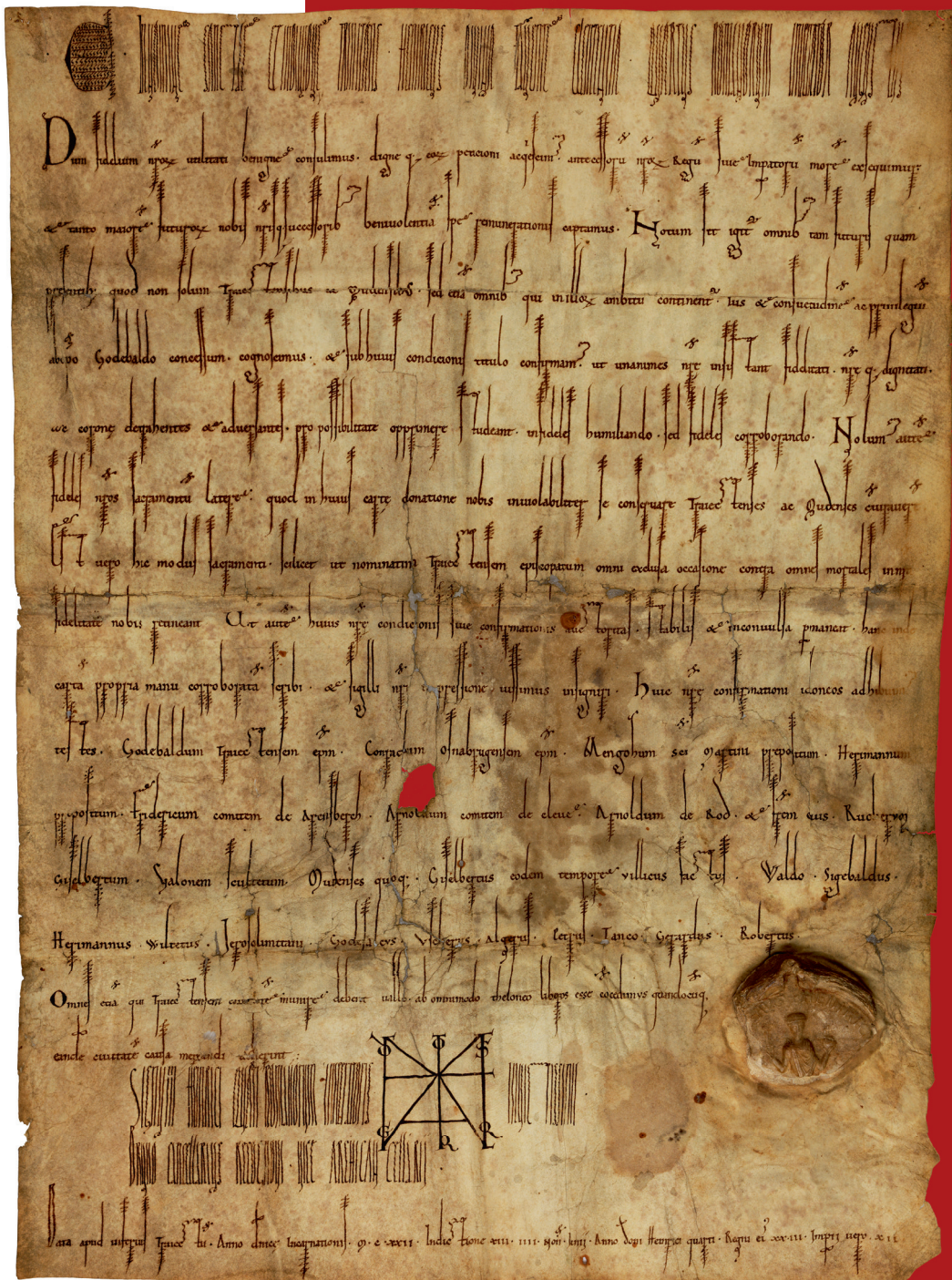

De invallende Normandische soldaten van Willem de Veroveraar steken een Engels huis in brand; een vrouw en haar zoontje vluchten. Tapijt van Bayeux, borduurwerk van wol op linnen. Engeland, na 1066. Foto: Alamy.

de fakkels langer dan het toch al op eigen benen staande kind. Tegen deze overmacht hebben de vrouw en haar kind geen schijn van kans.

Het is precies zo'n groep 'weerlozen' die Radboud in zijn eigen verhaal over Tours een hoofdrol geeft. Zij zijn het die het wonder van de heilige gedaan weten te krijgen, die met hun gebed de heilige weten te vermurwen. Het is hun vertrouwen dat de mentale veerkracht van de stad herstelt en het gevaar afwendt. Met deze narratieve keuze kunnen we Radboud gerust als revolutionair aanmerken. Zo vanzelfsprekend is het niet dat geschiedschrijvers de schijnwerper laten vallen op deze onderbelichte groep in de samenleving. Deze bestaat immers slechts uit passieve figuranten op het strijdtoneel, mensen die zich ver van de kringen waar beslissingen worden genomen bevinden. Als anonieme meerderheid is het juist deze groep die het meest onder oorlog, strijd en geweld te lijden heeft.

Ook moderne historici hebben de neiging om hun weergave van de historische verhalen aan te passen aan algemeen geldende verwachtingspatronen. De full colour uitgave van het Tapijt van Bayeux door David M. Wilson is daar een opvallend voorbeeld van. Wilsons toelichting op dit opmerkelijke middeleeuwse tijdsbeeld-in-borduursteekjes benadrukt herhaalde malen dat vrou-

Orkonde van 2 juni 1122
waarin Keizer Hendrik V
bevestigt dat hij stadsrechten
verleent aan Utrecht. Daar-
mee kregen de Utrechters
toestemming om een eigen
stadsverdediging aan te leg-
gen en werd begonnen met
het graven van een buiten-
gracht om de stad. Utrecht,
Utrechts Archief, SA1 inv.nr.
37. Foto: Utrechts Archief.

wen er nauwelijks op voorkomen.⁴ Het tapijt kent volgens Wilson slechts drie hoofdpersonen, de drie vorstelijke strijders die elkaar de Engelse troon bevechten: koning Edward, die Willem van Normandië als zijn opvolger wenst; graaf Harold, die zichzelf als opvolger van Edward ziet; en ten slotte Willem 'de Veroveraar' van Normandië zelf, wiens afstamming van de Vikingen slechts enkele generaties teruggaat. Alle andere figuren zijn in Wilsons woorden bijfiguren: 'minor actors'.⁵ Om de centrale rol van de mannen in deze legendarische strijd inzichtelijk te maken, worden in de opmaak van Wilsons boek keuzes gemaakt die dit perspectief naar voren schuiven. De scène waarin de vrouw met haar kind haar gebrandschatte huis ontvlucht, is op een willekeurige plek in tweeën geknipt (afbeelding 50 en 51), zodat Willem en Harold in het opengeslagen boek precies in het midden komen te staan (afbeelding 50). Zo worden de anonieme vrouw en haar kind nogmaals met geweld terzijde geschoven – nu niet door de historische gebeurtenis zelf, maar door de historiografische weergave ervan.

Radboud benadert de middeleeuwse stad op een meer inclusieve wijze. In zijn *Wonderverhaal* lijken juist de strijders op de muren slechts een bijrol te spelen. In het hart van Radbouds verhaal staan de 'weerlozen', die met hun beroep op de aanwezigheid van de heilige in het benarde hier en nu een nieuwe toekomst voor hun stad zoeken en vinden. Juist om die reden verdient Radbouds verhaal een herontdekking en een herlezing door een stad die anno 2022 een 'stad zonder muren' wil zijn.

3 HET WONDER VAN SINT-MAARTEN

Het boek begint in een donkere periode van de Utrechtse stadsgeschiedenis, een tijd waarin politieke strijd en klimatologische problemen de stad gedeeltelijk onleefbaar maken. In die periode rond het begin van de tiende eeuw laat bisschop Radboud een ander geluid horen. Hij zet zijn retorische, literaire en muzikale talenten in om zijn medeburgers te inspireren tot vertrouwen in hun patroonheilige – voor Radboud het toonbeeld van christelijke waarden die het leven en samenleven in de stad ten goede komen. Hij doet dit door een *Wonder van Sint-Maarten* te beschrijven waarin hij laat zien hoe een stad baat heeft bij de aanwezigheid van heilige relieken en wat het van een stadsgemeenschap vraagt om de gedachtenis van een heilige in ere te houden. Dit *Wonderverhaal* is het onderwerp van deel één van dit boek. Omdat het voor moderne lezers een weerbarstige tekst is, is de vertaling van een uitgebreid commentaar voorzien.

⁴ 'Women occur rarely in the hanging': Wilson, D.M. *The Bayeux Tapestry. The complete Tapestry in color, with introduction, description and commentary*. Londen: Thames & Hudson, 1985, p. 208.

⁵ Wilson, *Bayeux Tapestry*, p. 17.

▲ Sint-Maarten waakt over de stad Utrecht. Windvaan van Sint-Maarten die zijn mantel deelt, op de Domtoren. De oorspronkelijke windvaan uit 1384 wordt bewaard in de Egmondkapel van de Domtoren. Op de toren staat nu een replica uit het begin van de twintigste eeuw. Foto: Herre Wynia.

Het tweede deel van dit boek zet het werk van Radboud in een breder perspectief. Radbouds lof op de stad die de herinnering aan een heilige koestert, staat niet op zichzelf. Radbouds tijdgenoten steken net als hij hun eigen stadsgemeenschap een hart onder de riem en houden die met vergelijkbare lofredes op de stad een spiegel voor. In de eeuw na Radboud zetten zijn opvolgers op de Utrechtse bisschopszetel zich in voor het herstel van de stad. Daarbij bouwen zij dankbaar voort op Radbouds werk. Radbouds opvolgers benadrukken zijn bijdrage aan de Utrechtse verering van Sint-Maarten, waaraan hij met zijn composities in tekst en muziek een nieuwe impuls gaf. De wegen die Radboud insloeg met zijn werk zijn tekenen van vernieuwing in een moeilijk tijdsgewricht. De kracht van retorica in woord en muziek is een belangrijk thema voor deze vroegmiddeleeuwse Utrechter. Aan het einde van het tweede deel beschrijven we hoe hedendaagse zangers de overredingskracht van Radbouds middeleeuwse muziek hier en nu tot klinken kunnen brengen.

In het derde deel presenteren we verschillende manieren waarop een middeleeuwse patroonheilige nog altijd en opnieuw een rol van betekenis speelt in de hedendaagse stad. We onderzoeken

ken nieuwe Sint-Maartenstradities die zich in de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw in de Sint-Maartenssteden Tours en Utrecht ontwikkelden. Na al die eeuwen is Sint-Maarten nog steeds en opnieuw een figuur die stedelijk samenleven inspireert, ook in de multiculturele en multireligieuze context van moderne Europese steden met oude wortels. Vanuit kunstzinnige en godsdienstsociologische invalshoeken komen nieuwe tradities rond de oude Sint-Maartensverering in het Franse Tours en in Utrecht in perspectief te staan. De populaire Utrechtse Sint-Maartensparade, die sinds 2011 met muziek en kunst uit alle windrichtingen op een donkere zaterdag in november door Utrechts verlichte straten trekt, laat zien hoe een middeleeuwse religieuze figuur opnieuw een heilige van de straat is geworden.

Het verhaal van Utrecht en Sint-Maarten laat zich niet alleen in tekst vertellen. Beelden hebben hun eigen taal en verbinden op hun eigen manier het heden met het verleden. Een deel van het met Utrecht verbonden beeldmateriaal dat dit boek bij elkaar brengt, is in het dagelijkse straatbeeld of in Utrechtse musea voor iedereen te zien. Maar een groot deel is ook voor het publiek verborgen. Voor deze gelegenheid komt het uit de depots van bibliotheken, archieven en musea om opnieuw zichtbaar te worden voor alle Utrechters.

In veel afbeeldingen van Sint-Maarten wordt de heilige weergegeven terwijl hij zijn mantel deelt met de arme bedelaar van Amiens. Al in deze vroegste en bekendste Sint-Maartenslegende is de band tussen stad en individu een belangrijk gegeven. De manteldeling vindt plaats in de stadspoort, het overgangsgebied dat ingezetenen van buitenstaanders scheidt.⁶ Maar er is meer te vertellen over de wonderen en goede daden waarmee Sint-Maarten het evenwicht in de stad herstelt. In dit boek wordt het verhaal van Sint-Maarten opnieuw verteld vanuit het perspectief van de stad en de gemeenschap van burgers die de stad vormen. De zoektocht naar gelukkig samenleven in de stad hebben Utrechters van nu gemeen met hun middeleeuwse voorouders, al krijgt deze zoektocht op verschillende manieren gestalte. Hoe deze zoektocht ook na vele eeuwen nog altijd verbonden is met de middeleeuwse patroonheilige is het wonder van Sint-Maarten dat wij in de komende hoofdstukken onderzoeken.

6 Rose, E. 'Christian reconceptualizations of citizenship and freedom in the Latin West'. In: *The Routledge Companion to citizenship in the ancient Mediterranean*. Red. J. Filonik, Chr. Plastow en R. Zelnick-Abramowitz. Londen-New York: Routledge, in druk.

KL		N ouember.	
	d	O mnium sanctorum.	
xv	e	C omemoratio aiaz.	Custachij & loaoz
ii	f	H uberti epi	
x	g	A odeste uirgis	
	A os		
	b	L eonardi conf.	
xvii	c	W illibrordi epi.	
vii	d	Q uatuor coronator	
	e	T heodori mris	Vigi
xv	f	M artini epi.	
iiii	g	L ebvini conf.	
	A us		
xii	b	S ous. Bricij epi	
i	c		
	d		
ix	e		
	f		
xvii	g	O cta martini	
vi	A uz	E lizabeth uidue	
	b		
xiiii	c		
iii	d	C ecilie uirgis. et mris	
	e	C lementis pp et mris	
xi	f	C rislogoni mris	
xix	g	K atherine uirgis & m.	
	A vi		
viii	b	I mi pp et mris	
	c	V italis et agricole	
xvi	d		
v	e	R adbodi epi	Vigi
		A ndree apli.	

Sint-Maarten (11 november) en Sint-Radboud (29 november) sieren samen als heilige bisschoppen de Utrechtse feestkalender. Missaal van de Utrechtse Mariakerk, Utrecht, circa 1425-1450. Utrecht, Universiteitsbibliotheek HS 402. Foto: Universiteitsbibliotheek Utrecht.